

УДК 502. 4 (478. 82)

Л. М. Черчик – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Волинського національного університету імені Лесі Українки;
О. В. Міщенко – старший викладач кафедри географії Волинського національного університету імені Лесі Українки

Рекреаційна цінність території Національного природного парку «Прип'ять–Стохід»

*Роботу виконано на кафедрі географії
ВНУ ім. Лесі Українки*

Досліджено придатність Національного природного парку «Прип'ять–Стохід» для здійснення різних видів рекреаційно-туристської діяльності. Обґрунтовано оціночну шкалу й складники рекреаційної цінності території. Визначено рекреаційну цінність території Національного природного парку «Прип'ять–Стохід».

Ключові слова: національний природний парк, рекреаційна придатність та цінність території, ландшафтно-естетична цінність.

Черчик Л. М., Міщенко О. В. Рекреационная ценность территории Национального природного парка «Припять–Стохид». Изучена пригодность Национального природного парка «Припять–Стохид» для осуществления разных видов рекреационно-туристической деятельности. Обоснованы оценочная шкала и составные рекреационной ценности территории. Изучена рекреационная ценность территории Национального природного парка «Припять–Стохид».

Ключевые слова: национальный природный парк, рекреационная пригодность и ценность территории, ландшафтно-эстетическая ценность.

Cherchuk L. M., Mishchenko O. V. Recreational Value of the Territory of the National Nature Park «Pripyat–Stokhid». Investigated the suitability of the National Nature Park «Pripyat–Stokhid» to engage in various recreational and tourist activities. Substantiated assessment scale and composite recreational value territory. Recreational values of the area studied in the National Nature Park «Pripyat–Stokhid».

Key words: national parks, recreation and fitness value of the territory, landscape and aesthetic value.

Постановка наукової проблеми та її значення. Рекреаційна оцінка є однією з найскладніших і має власні особливості. Основні серед них – проблема визначення рівнів оцінки, перехід від виміру властивостей об'єкта до їх оцінки; проблеми, пов'язані зі специфікою методик оцінювання природних і соціально-економічних умов рекреаційної діяльності та форм виразу оцінки; різноманітність життєвих обставин, що вимагають оцінки. Як об'єкт оцінки можуть виступати суперсистема (природне середовище), територіальна рекреаційна система (ТРС), окремі її підсистеми, елементи підсистем. Предметом дослідження при рекреаційному оцінюванні є не об'єкти оцінки як такі, а їх взаємозв'язки, методи визначення соціальної та економічної ефективності використання рекреаційних ресурсів тощо.

Проте певні проблеми адаптації підходів та методик до особливостей конкретного об'єкта оцінювання, зокрема – національного природного парку, в контексті тих завдань розвитку, які перед ним ставляться. Тому існує потреба у вивченні, узагальненні цих підходів та пошуку найбільш прийняттого варіанту, що враховував би зазначені вимоги.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. У рекреаційній географії склалися три основних типи оцінки: медико-біологічний або фізіологічний, психолого-естетичний, технологічний [16].

Медико-біологічна оцінка відображає вплив природних чинників на організм людини. Розроблено ряд методик, що дають можливість оцінити комплекс кліматичних чинників з урахуванням їх впливу на стан організму людини. Загальними показниками є еквівалентно-ефективні та радіаційно-еквівалентно-ефективні температури, що відображають комплексний вплив температури, вітру, вологості повітря та сонячної радіації на стан людини.

Якщо на певній території планується організація спортивно-оздоровчої, туристичної, екскурсійної діяльності, то потрібно провести її психолого-естетичну оцінку, при якій розглядається емоційна дія природного ландшафту і його компонентів на людину. Основними критеріями такої оцінки вважають міру екзотичності та унікальності культурно-історичних і природних об'єктів, естетичність, пейзажну різноманітність, частоту змінюваності пейзажів, багатство зорових перспектив.

В основу технологічної оцінки покладено природні рекреаційні ресурси, можливість інженерно-будівельного освоєння території з урахуванням транспортних комунікацій і бази виробничої інфраструктури.

Оцінювання території для її використання в цілях рекреації може відбуватися з різних позицій, наприклад із позицій організаторів рекреаційної діяльності та позиції відпочивальників, при цьому висловлюються принципово різні вимоги. Необхідність оцінки з позицій відпочивальників виникає у зв'язку з вибором для відпочинку певного місця. Вибір обумовлюється тривалістю відпочинку, смаками, фізіологічними особливостями індивіда, станом здоров'я, матеріальними можливостями, транспортною доступністю. Оцінка з позицій організаторів відпочинку пов'язана з проектуванням нових ТРС чи реконструкцією старих, необхідністю вибору території, типу рекреаційної системи.

Організатор рекреаційної діяльності повинен враховувати умови відпочинку людей на великих територіях і на значний проміжок часу, із великим вибором різноманітних занять, послуг, закладів обслуговування. В обох позиціях визначається «ідеальна модель» і, оцінюючи будь-яку ТРС, визначають, наскільки окремі елементи системи відповідають цій моделі, тобто задовольняють вимоги відпочивальників [12].

Серед досліджень, присвячених оцінці рекреаційних територій, слід відзначити роботу В. Стаускаса [14], де розроблено критерії оцінки ландшафту під час планування зон відпочинку. Він враховує і природні, і господарські чинники в їх територіальному взаємозв'язку. Ю. Веденін та М. Мірошниченко [2] за методикою рекреаційного бонітування розробили систему градацій і дали оцінку всім рекреаційним провінціям СРСР. Серед інших досліджень великої уваги заслуговує праця Л. Мухіної «Принципи і методи технологічної оцінки природних комплексів» [10]. В. Рейнгард розглянув понад 20 методів рекреаційної оцінки ландшафту і прийшов до висновку, що в її основу повинні бути покладені дослідження різних видів місткості територій: технічної або пропускну здатності; екологічної, що виникає з допустимого навантаження на ландшафт; психологічної, що визначається кількістю рекреантів, за якої не виникають перешкоди для нормального відпочинку; фінансової як фінансові можливості власника території [6]. На нашу думку, у контексті наших досліджень доцільною є методика бальної рекреаційної оцінки В. Мацоли, що передбачає дослідження природних, культурно-історичних та соціально-економічних рекреаційних ресурсів [7].

Придатність та привабливість Національного природного парку «Прип'ять–Стохід» для рекреації і туризму ми досліджували у 2008 р. [8], Т. Андрієнко [1] вивчала флористичне та ценотичне різноманіття, а Н. Тарасюк, Ф. Тарасюк [15] – кліматичні особливості цієї території.

Особливості та специфіку рекреаційного природокористування в національних природних парках розглядали в дослідженнях О. Дмитрук [5], В. Гетьман [4], О. Міщенко [8] та ін.

Формулювання мети і завдань. Метою дослідження є визначення рекреаційної цінності території Національного природного парку «Прип'ять–Стохід». Для досягнення цієї мети потрібно розв'язати такі завдання:

- визначити складники рекреаційної цінності досліджуваної території, обґрунтувати шкалу для її оцінки;
- дослідити рекреаційну придатність умов та засобів Національного природного парку «Прип'ять–Стохід»;
- визначити рекреаційну цінність, проаналізувати перспективи розвитку туризму і рекреації Національного природного парку «Прип'ять–Стохід».

Матеріали і методи. Методологічну основу статті складають положення рекреаційної географії та ландшафтознавства. Для оцінки рекреаційних ресурсів Національного природного парку «Прип'ять–Стохід» використано методичні підходи Т. Андрієнко [1] та А. Якимчук [17]. Базовою методикою наших досліджень стали положення, запропоновані В. Мацолою [7]. У цій методиці кожен із показників оцінюється за трьохбальною шкалою: 1 бал – низький, 2 бали – середній, 3 бали – високий. Уважаємо, що у згаданій методиці низку показників рекреаційної цінності території потрібно доповнити флористично-фауністичною та гідрологічною цінністю. Флористично-фауністична цінність визначалася через коефіцієнти репрезентативності та унікальності. Коефіцієнт репрезентативності визначають відношенням кількості видів рослин або тварин досліджуваної території до числа видів в області. Коефіцієнт унікальності оцінюється відношенням видів, занесених до Червоної книги України в межах досліджуваної території, та кількості видів, занесених до Червоної книги України в області [13]. А. Якимчук [17] оцінювала флористичну цінність за п'ятибальною шкалою.

Вважаємо доцільним перевести цю шкалу в трьохбальну. Наприклад, для показників флористичної та фауністичної репрезентативності пропонуємо таку бальну шкалу: для 3-х балів досліджуваній коефіцієнт становитиме 30–40 % і більше; 2-х балів – 10–30 %; 1-го балу – до 10 %. Під час підрахунку флористичної та фауністичної унікальності 3-м балам відповідатимуть показники 20–30 % та більше, 2-м – 5–20 % і 1-м балом оцінюються показники з коефіцієнтом до 5 %.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Рекреаційну цінність Національного природного парку «Прип'ять–Стохід» визначали за такими складниками: ландшафтно-естетична цінність, кліматичні показники для здійснення рекреації в теплий і холодний періоди, потенціал природоохоронних територій та об'єктів, історико-культурна цінність, наявність закладів розміщення туристів, транспортна доступність.

Ландшафтно-естетичну цінність ми визначали за такими показниками: вертикальний поділ рельєфу, гідрологічна цінність, лісистість, породний та віковий склад лісів (табл. 1).

Таблиця 1

Ландшафтно-естетична цінність НПП «Прип'ять–Стохід»*

№ з/п	Показник	Значення чи характеристика показника	Бал
1	Вертикальний поділ рельєфу, м	1–2, подекуди 10–20	2
2	Гідрологічна цінність:		
	– водний фонд, або площа зайнята водою, % від площі досліджуваної території;	6	3
	– сумарна довжина гідрографічної мережі, 1 км/км ² ; – стан водойм для здійснення рекреаційної діяльності	2,56 можливість організації водного туризму, вода придатна для купання	3 2
3	Лісистість, %	35	2
4	Породний склад лісів	соснові, дубово-соснові ліси	2
5	Віковий склад лісів	молодняки та середньовікові насадження	2
6	Загальний показник		2,3

* Використані показники [18].

Провідними чинниками в рельєфоутворенні НПП «Прип'ять–Стохід» є екзогенні процеси. Серед сучасних відкладів простежуються болотні й еолові, а також верхньочетвертинні утворення надзаплавних терас, потужністю до 15 м. Для цієї території типове невелике вертикальне почленування території переважно в межах 1–2 м, хоча подекуди трапляються до 10–20 м із малими кутами похилу поверхні.

Коефіцієнт лісистості Національного природного парку «Прип'ять–Стохід» становить 35 %, що відповідає 2-м балам нашої оціночної шкали. Згідно з геоботанічним районуванням України [3], територія парку належить до Ратнівсько-Любешівського (Верхньоприп'ятського) геоботанічного району Західнополіського округу соснових і дубово-соснових лісів та евтрофних боліт Українського Полісся. Унаслідок осушувальної меліорації, каналізування пониззя Прип'яті, що здійснювали в цьому регіоні, значну частину лісового фонду було знищено, тому основну частину насаджень цієї території становлять молоді та середньовікові дерева.

Гідрологічну цінність НПП «Прип'ять–Стохід» ми визначали за такими показниками: площа, зайнята водою, сумарна довжина гідрографічної мережі, стан водойм для здійснення рекреаційної діяльності. Водний фонд цієї території становить 2176 га, серед них 11 651 га – озера і ставки, 551 га – річки, 460 га – канали. Найпривабливішими для туристів є озера Люб'язь, Біле, Рогізне. Неповторні краєвиди простежуються вздовж річок Прип'ять і Стохід. Остання має дуже влучну назву, що означає її повністю – «річка сто ходів». Типовою особливістю цих річок є наявність десятків рукавів, русел, затонів, стариць, серед яких безліч заболочених та піщаних островів. Дно водойм укрите піщаними, піщано-мулистими відкладами, колір води визначається переважанням торфово-болотних ґрунтів. Береги річок та озер тут заболочені, що іноді унеможливує купання в цих водоймах. Слід зазначити, що на сьогодні в межах річок Прип'ять та Стохід сформовано низку водних маршрутів, які користуються великою популярністю серед туристів.

Середнє багаторічне значення температури в теплий період року (травень–вересень) у НПП «Прип'ять–Стохід» становить 16 °С. Такий температурний режим визначає сприятливі умови для здійснення різноманітних видів туристсько-рекреаційної діяльності в теплу пору року й оцінюється 3-ма балами. Щодо холодного періоду року сприятливий період для організації зимових видів туризму і відпочинку триває пересічно 50 днів й оцінюється 1-м балом.

Флористично-фауністична цінність досліджуваної території становить 3 бали, яка визначалася відношенням суми досліджуваних показників і кількості балів.

Унаслідок надмірного зволоження території парку «Прип'ять–Стохід» водна рослинність є провідною у формуванні рослинного покриву. Тут здебільшого охороняються комплекси водної, прибережно-водної рослинності, боліт, заболочених лук.

Флора парку налічує 22 види рідкісних рослин, що занесені до Червоної книги України: щитолісник звичайний, який донедавна вважався зниклим на території України, альдрованда пухирчаста, сальвінія плаваюча, пальчатокорінники м'ясочервоний та плямистий та ін. [1].

Таблиця 2

Флористично-фауністична цінність НПП «Прип'ять–Стохід»*

Показник	Волинська область	НПП «Прип'ять–Стохід»	
		показник	кількість балів
Кількість видів рослин	1525	500	
Коефіцієнт флористичної репрезентативності, %	–	32,7	3
Кількість видів рослин, занесених до Червоної книги України	72	22	
Коефіцієнт флористичної унікальності, %		30,5	3
Кількість видів хребетних тварин	387	255	–
Коефіцієнт фауністичної репрезентативності, %	–	65,8	3
Кількість видів тварин, занесених до Червоної книги України	94	28	–
Коефіцієнт фауністичної унікальності, %	–	29,7	3
Загальна кількість балів			12
Флористично-фауністична цінність			3

* Використані показники [11; 18].

НПП «Прип'ять–Стохід» є фауністично-багатою територією. Особливістю цієї території є наявність великого видового складу водоплавних та навколводних птахів, серед них – лелека чорний, скопа, зміїд, підорлик малий та ін. Тут гніздяться деркач та баранець великий, які вважають дуже вразливими видами. Усі ці та інші види птахів для підтримки своїх популяцій і забезпечення своїх функцій у руслово-заплавних екосистемах потребують незайманих у господарському відношенні біотопів, що зосереджені в заплавах Прип'яті і Стоходу. Ці заплави мають стратегічне значення для збереження, міграції та поширення видового біорізноманіття в регіоні та між екосистемами. На території парку трапляються 28 видів фауни, занесених до Червоної книги України, зокрема – ропуха очеретяна, лелека чорний, казарка червоноголова, скопа, шуліка, очеретянка прудка, журавель сірий, беркут, орлан білохвіст, борсук, видра річкова, махаон, контурниця пишна та ін.

У межах НПП «Прип'ять–Стохід» знаходяться: один парк – пам'ятка садово-паркового мистецтва; дев'ять гідрологічних заказників; чотири ботанічні пам'ятки природи загальною площею 3930,2 га, що становить 9,9 % площі парку, тому потенціал природоохоронних територій та об'єктів оцінюється 3-ма балами.

У НПП «Прип'ять–Стохід» розташовано дев'ять пам'яток історії та архітектури, що занесені до державного реєстру нерухомих пам'яток України місцевого значення, відповідно, історико-культурна цінність оцінюється 1-м балом.

Транспортна забезпеченість досліджуваної території незначна і становить 0,002 км/км² [18], тому оцінюється 1-м балом.

Інфраструктура закладів розміщення туристів Національного природного парку «Прип'ять–Стохід» не розвинена. Тут немає санаторіїв, будинків відпочинку. Кілька дерев'яних будинків, які не мають усіх зручностей і розташовані на березі озера Люб'язь, під час визначення рекреаційної цінності парку ми не враховували.

Наступним етапом дослідження є визначення рекреаційної цінності території Національного природного парку «Прип'ять–Стохід», яку можна виразити за допомогою такої формули:

$$O = O_e + O_{k1} + O_{k2} + O_{\phi} + O_i + O_{\Pi} + O_T + O_3,$$

де: O – комплексна бальна оцінка рекреаційних територій; O_e – оцінка естетичних якостей території; O_{ϕ} – оцінка флористично-фауністичної цінності; O_{k1} – оцінка кліматичних показників для здійснення рекреації у теплий період; O_{k2} – оцінка кліматичних показників для здійснення рекреації у холодний період; O_i – оцінка історико-культурної цінності; O_{Π} – оцінка потенціалу природоохоронних територій та об'єктів; O_T – оцінка транспортної доступності території; O_3 – оцінка інфраструктури закладів розміщення туристів.

Коефіцієнт рекреаційної цінності визначається за такою формулою:

$$K_p = O/O_{\min},$$

де: K_p – коефіцієнт рекреаційної цінності, O_{\min} – мінімальна величина комплексної бальної оцінки.

Отже, $K_p = 14,8/8 = 1,8$.

Отож, Національний природний парк «Прип'ять–Стохід», відповідно до запропонованої у статті методики, має середній показник рекреаційної цінності. 3-ма балами оцінено флористично-фауністичну цінність, кліматичний показник у теплу пору року, 2,3 – ландшафтно-естетичну цінність. Найнижчі показники зумовлені кліматичними особливостями парку в холодний період року, кількістю історико-культурних пам'яток, слабкою транспортною доступністю території, нерозвинутою інфраструктурою закладів розміщення туристів.

Водночас ми маємо за мету не тільки оцінити цінність природно-ресурсного потенціалу досліджуваної території, а й придатність території для здійснення рекреаційно-туристської діяльності. Розробка відповідних показників стане нагодою для обґрунтування не лише режимів охорони національних природних парків, а й слугуватиме основою під час проектування заходів щодо їх рекреаційно-туристського облаштування.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Національний природний парк «Прип'ять–Стохід» має природні умови для здійснення рекреаційної діяльності, зокрема, лісове оточення сприяє розвитку пізнавального, лікувально-оздоровчого та спортивно-оздоровчого туризму. Озера й річкова мережа є візиткою парку. У межах річок Прип'ять та Стохід створено низку цікавих туристичних маршрутів. На берегах озер Люб'язь, Біле, Рогізне розташовані зони відпочинку. Потрібно зазначити, що особливістю річок є наявність десятків рукавів, русел, затонів, стариць, тому вирушати у водні маршрути без провідників є небезпечним. Береги річок та озер тут заболочені, що іноді унеможливає купання в цих водоймах. Різноманіття флори та фауни, потужний природоохоронний фонд дає можливість здійснювати науково-популярні та тематичні екскурсії спеціально облаштованими екологічними стежками, маршрутами. Слабка транспортна доступність та нерозвинена мережа закладів розміщення значно зменшує рекреаційну придатність Національного природного парку «Прип'ять–Стохід».

У статті запропоновано визначити рекреаційну цінність Національного природного парку «Прип'ять–Стохід» за такими складниками: ландшафтно-естетична цінність, кліматичні показники для здійснення рекреації в теплий і холодний період, потенціал природоохоронних територій та об'єктів, історико-культурна цінність, наявність закладів розміщення туристів, транспортна доступність.

Національний природний парк «Прип'ять–Стохід» відповідно до запропонованої нами методики має середній показник рекреаційної цінності території, що відповідає 1,8 балам. Слід зазначити, що на сьогодні не проведене функціональне зонування парку, яке передбачає диференційований режим використання його природоохоронних територій. Для успішного розвитку туризму й рекреації в Національному природному парку «Прип'ять–Стохід» потрібно створити мережу закладів розміщення туристів. Це вимагає наукових досліджень рекреаційної місткості парку, що стане метою наших подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Андрієнко Т. Л. Флористичне та ценотичне різноманіття проектованого національного природного парку «Прип'ять–Стохід» / Т. Л. Андрієнко, О. І. Прядко // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2007. – № 11, ч. 2. – С. 133.

2. Веденин Ю. А. Оценка природных условий для организации отдыха / Ю. А. Веденин, К. П. Мирошниченко // Изв. АН СССР. Сер. геогр. – 1969. – № 4. – С. 51–60.
3. Геоботаничне районування Української РСР / відп. ред. В. І. Барбарич. – К. : Наук. думка, 1977. – 303 с.
4. Гетьман В. І. Екотуризм у національних парках / В. І. Гетьман // Екол. вісн. – 2002. – № 7–8. – С. 24–27.
5. Дмитрук О. Ю. Екологічний туризм : навч. посіб. / О. Ю. Дмитрук, С. В. Дмитрук. – К. : Альтерпрес, 2009. – 358 с.
6. Котляров Е. А. География туризма и отдыха. Формирование и развитие территориальных рекреационных комплексов / Е. А. Котляров. – М. : Мысль, 1978. – 238 с.
7. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України / В. І. Мацола. – Львів : Ін-т регіон. дослідж. НАНУ, 1997. – 259 с.
8. Міщенко О. В. Пропозиції щодо функціонального зонування території національного природного парку «Прип'ять–Стохід» / О. В. Міщенко // Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту. Сер. : Географія. – 2008. – № 2. – С. 212–217.
9. Міщенко О. В. Теоретичні основи визначення сутності екологічного туризму / О. В. Міщенко // Наук. вісн. Волин. нац. уні-ту ім. Лесі Українки. Геогр. науки. – 2010. – № 3. – С. 155–160.
10. Мухина Л. И. Принципы и методы технологической оценки природных комплексов / Л. И. Мухина. – М. : Знание, 1982. – 206 с.
11. Природно-заповідний фонд Волинської області / М. Химин [та ін.]. – Луцьк : Ініціал, 1999. – 48 с.
12. Рекреационные системы / под ред. Н. С. Мироненко. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1986. – 180 с.
13. Социально-экологическая значимость природно-заповедных территорий Украины / Т. Л. Андриенко, П. Г. Плюта, Е. И. Прядко, Г. Н. Каркуциев ; Ин-т ботаники им. Н. Г. Холодного АН УССР. – К. : Наук. думка, 1991. – 160 с.
14. Стаускас В. П. Градостроительная организация районов и центров отдыха / В. П. Стаускас. – Л. : Стройиздат, 1977. – 128 с.
15. Тарасюк Н. А. Кліматичні особливості регіонального ландшафтного парку «Прип'ять–Стохід» / Н. А. Тарасюк, Ф. П. Тарасюк // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2004. – № 1. – С. 68–73.
16. Теоретические основы рекреационной географии / под ред. В. С. Преображенского. – М. : Наука, 1975. – 278 с.
17. Якимчук А. Ю. Економіка і організація природно-заповідного фонду : монографія / А. Ю. Якимчук. – Рівне : Ред.-вид. центр УВГП, 2007. – 208 с.
18. Офіційний сайт Любешівської районної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : Post@lbsadm.gov.ua

Статтю подано до редколегії
18.09.2012 р.